

NORMATIVNI VIDIKI IN DELOVNE RAZMERE ZA MIGRANTE V ZVEZNI REPUBLIKI NEMČIJI

Marina Lukšič - Hacin*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Normativni vidiki in delovne razmere za migrante v Zvezni republiki Nemčiji

Avtorica v prispevku analizira položaj in zaščito delavcev, ki so se po drugi svetovni vojni kot Jugoslovani (Slovenci) vključili v mednarodni trg dela, točneje tistih, ki so odšli na delo v Zvezno republiko Nemčijo. V prvem delu prispevka se osredotoča na normativno raven, ki so jo vzpostavljali mednarodni sporazumi, v drugem delu pa na implementacijo dogovorjenega v prakso pri čemer opozarja na delitev Nemčije na zvezne dežele in razlike med njimi. Pri tem skuša odgovoriti tudi na vprašanja ali so bili delavci, ki so prihajali na delo v ZRN, tretirani kot ljudje z vsemi razsežnostmi vsakdanjega življenja ali pa jih je migracijska politika ZRN z reducirala zgolj na delavce – tako na normativni ravni kot v vsakdanjem življenju.

KLJUČNE BESEDE: Slovenci po svetu, ZRN, migracije, migracijska politika, mednarodni sporazumi, delo v tujini

ABSTRACT

Normative aspects and work conditions for migrants in the Federal Republic of German

The author analyses in her contribution the position and protection of workers who included themselves after World War II as Yugoslavs (Slovenes) in the international labour market, more precisely of those who went for work to the Federal Republic of Germany. In the first part of the contribution, she focuses on the normative level established by international agreements, and in the second on the implementation of the appointed in practice whereat she points out the partition of Germany into federal provinces, and the differences between them. Thus, she also attempts to answer the questions whether the workers coming to work in the FRG were treated as people with all dimensions of everyday life, or the FRG migration policy reduced them to merely workers – as well on normative level as in everyday life.

KEY WORDS: Slovenes across the world, FRG, migration policy, international agreements, work abroad

---

* Dr. sociologije, doc. socialne in politične antropologije, višja znanstvena sodelavka, predstojnica Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija; e-pošta: luksic@zrc-sazu.si

UVOD

V Evropi normativno urejanje migracijskih razmer in zaščita (tuje) delovne sile na nacionalni in mednarodni ravni nista izum obdobja po drugi svetovni vojni ali celo sodobnosti, ampak ju pozna celo dvajseto stoletje. Zaposlovanje v tujini je bilo urejeno z bilateralnimi dogovori med državami že pred drugo svetovno vojno. Tudi Jugoslavija je imela sklenjenih kar nekaj takih sporazumov, med drugim tudi z Nemčijo, kjer je v obdobju med svetovnima vojnama delalo in živelo veliko Slovencev. Druga svetovna vojna je prekinila vse dogovore, hkrati pa so bila z dekretom prepovedana vsa slovenska društva, ki so delovala v Nemčiji.¹ Po drugi svetovni vojni so morale evropske države izkopati izpod ruševin tudi odnose in medsebojno sodelovanje na različnih področjih in eno od teh je bilo vsekakor urejanje (migracijskih) razmer in zaščite za delavce, ki so se napotili na delo v drugo državo.

Namen članka je odgovoriti na vprašanja o položaju in zaščiti delavcev (Slovencev), ki so se po drugi svetovni vojni kot Jugoslovani vključili v mednarodni trg dela, točneje tistih, ki so odšli na delo v Zvezno republiko Nemčijo (v nadaljevanju ZRN). Kakšne so bile razmere, v katere so vstopali Slovenci, ki so odhajali na tako imenovano začasno delo v ZRN? Kakšne so bile normativne razmere, ki jih je ZRN postavljala za tuje delavce? Ali je naše ljudi kot Jugoslovane njihova država kakorkoli zaščitila? Kakšen je bil odnos med Jugoslavijo in ZRN na meddržavni, bilateralni ravni v zvezi z urejanjem razmer in zaščite državljanov na delu v ZRN? Kakšen je bil položaj delavcev v tujini glede na položaj, ki so ga imeli delavci na domačem trgu dela? Ali so sindikati kot organizacije, katerih poslanstvo naj bi bila prav zaščita pravic delavcev, svoje delo vršili tudi na mednarodni ravni? Ali so bili delavci, ki so prihajali na delo v ZRN, obravnavani kot ljudje z vsemi razsežnostmi vsakdanjega življenja ali jih je migracijska politika ZRN z reducirala zgolj na delavce – tako na normativni ravni kot v vsakdanjem življenju? Kako so bili normativni dogovori izpeljani v praksi?

Za opis migracijske situacije v ZRN po drugi svetovni moramo najprej omeniti zakon o posredovanju dela in zavarovanju pred brezposelnostjo iz leta 1957. Določal je, da so tuji delavci za zaposlitev v ZRN potrebovali delovno dovoljenje (Arbeitserlaubnis), ki ga je izdal zvezni zavod, če meddržavne pogodbe niso določale drugače. Dovoljenja so bila izdana za določen čas in omejena na določene obrate, vrste poklicev, gospodarske veje ali okraje (Rozman, 1969: 59–60). Naštete omejitve spominjajo na načela kvotnega sistema sedanje migracijske politike EU in posameznih držav članic EU.

Poleg delovnega dovoljenja je bilo treba pridobiti dovoljenje za bivanje v ZRN (Aufenthaltseslaubnis). Kriterije in postopke za prihod tujcev in njihovo bivanje je po drugi svetovni vojni na novo urejal poseben zakon »Ausländergesetz«, ki je začel

---

¹ O razmerah v Evropi med obema vojnoma in o Slovencih v Nemčiji je veliko pisal Marjan Drnovšek. Glej npr. Drnovšek, 2004, in Drnovšek, 2006.

veljati 1. oktobra 1965. Po tem zakonu sta se načelno tujcem dovoljevala prihod in bivanje v ZRN, če je bilo oboje v skladu z interesi države. Pravne pravice, da bi zahtevali to dovoljenje, tujci niso imeli. Dovoljenje za bivanje je izdajal pristojni nemški urad, postopek pa je bil odvisen od načina urejanja zaposlitve in priselitve. Dovoljenje za bivanje se je lahko izdalo pred prihodom ali ob prihodu. V obeh primerih je bilo treba predložiti zdravniško spričevalo.² Delavci, ki so prihajali iz držav, ki so imele z ZRN podpisane bilateralne sporazume o zaposlovanju svojih državljanov in jih je najela za delo nemška komisija ali nemški urad v tujini, so že pred odhodom prejeli izkaznico (Legitimationskarte), s katero so dobili pravico do potovanja v ZRN in bili oproščeni, da bi si morali pred prihodom v Nemčijo priskrbeti dovoljenje za bivanje v obliki vizuma. Dovoljenje so dobili po prihodu v ZRN od krajevne oblasti za tujce.³ Sodelovanje z nemško komisijo ali z uradi v inozemstvu je zagotavljalo delavcu večjo (začetno) varnost, saj je bila delovna pogodba podpisana pred odhodom v ZRN, zagotovljeno je bilo stanovanje, opravljen je bil nujni zdravniški pregled in ne nazadnje je bila preverjena njegova ustreznost o nekaznovanju z odvzemom prostosti. (Rozman, 1969: 58–59) V primeru individualne, t. i. neorganizirane priselitve je bil potreben vizumski postopek. »Za uveljavljanje vizumskega postopka vstopa je bilo potrebno t. i. garantno pismo nemškega delodajalca, pri katerem so jim običajno sorodniki ali znanci, ki so že bili v ZRN, priskrbeli delo. S podaljševanjem delovnih pogodb in delovnega dovoljenja se je avtomatično podaljševalo tudi dovoljenje za bivanje, ki je bilo strogo vezano na delovno dovoljenje. Garantno pismo jim je običajno zagotavljalo tudi preskrbljeno prebivališče – sobo pri manjših zasebnih podjetjih in posteljo v barakah pri večjih obratih in tovarnah.« (Slavec, 1982: 161) Tako so do konca šestdesetih let v ZRN prihajali ljudje iz Slovenije oziroma Jugoslavije, individualno, neorganizirano, sprva tudi nelegalno: »Do leta 1963, ko je bilo izseljevanje nelegalno, so odhajali predvsem obmejni primorski in prekmurski Slovenci, ki so se najprej napotili v Italijo in Avstrijo, potem pa naprej v druge dežele. V Nemčiji so se naseljevali v večjih mestih, največ v Münchnu, Stuttgartu, Frankfurtu, Ingolstadt, kjer je največ Pomurcev zaposlenih v tovarni Audi.« (Korpič, Horvat, 1992: 86) Pozneje, ko so bile uradno odprte jugoslovanske meje, je izseljevanje postajalo vse bolj množično, a še vedno pogosto neorganizirano in privatno.⁴ Rozman pravi, da je bilo po podatkih OECD⁵ v ZRN 1968 leta skupno z družinskimi člani 180.000 Jugoslovanov. (1969: 57) »V Zvezni republiki Nemčiji je jugoslovanskih delavcev precej več kakor v Švici. Tudi o njih imamo le približne podatke. Leta 1967 je bilo zaposlenih v vsej Nemčiji približno 98.000 Jugoslovanov, skupno z družinskimi člani pa blizu

² Zakon je predpisal štirinajstdnevni rok za preglede tistih delavcev, ki so v času sprejetja zakona že bivali v ZRN. Če se tuji delavec ni držal tega roka po svoji krivdi, se mu je zaradi ogrožanja javnega zdravja prepovedalo bivanje v Nemčiji. (Rozman, 1969: 58)

³ Zakon je predvideval tudi posebna dovoljenja za študente, dijake in za poklicno izobraževanje. (Rozman, 1969: 60).

⁴ Več o tem Lukšič - Hacin, 2003: 227–243 in Lukšič -Hacin, 2006: 35–60.

⁵ Organisation économique de cooperation et développement.

140.000. Po narodnosti je največ Hrvatov, nato pa Srbov, Slovencev in Bosancev oziroma Hercegovcev. Tudi v ZR Nemčiji je večina naših delavcev zaposlena v industriji, v gradbeništvu, gostinstvu in podobno.« (Petrin, 1968: 36) Delež jugoslovanskih delavcev je bil velik tudi skozi 'nemško perspektivo'. Stare navaja, da je bilo 54 odstotkov kvalificiranih delavcev iz Jugoslavije, iz Grčije 9 odstotkov in Italije 12 odstotkov. Po številčnosti pa so bili leta 1970 jugoslovanski delavci na drugem mestu (334.000), takoj za turškimi delavci. (1970: 52–54) Koliko je bilo pri tem Slovencev? Na to vprašanje zelo težko točno odgovorimo, saj so bili podatki pomanjkljivi, evidence nepopolne, celotno izseljevanje nezabeleženo in v dokumentih in razpravah najdemo le ocene. Stare (1970: 51) piše, da je treba uradnim podatkom, ki kažejo število delavcev, ki so šli v tujino prek službe za zaposlovanje, dodati vsaj še 30 do 40 odstotkov. Temu Rupnik (1977: 266) dodaja, da naj bi bilo v ZRN v sedemdesetih letih med 45 in 50 tisoč Slovencev. Ne glede na točnost ocen pa drži ugotovitev, da je največ Jugoslovancev odšlo po drugi svetovni vojni na delo prav v ZRN – isto lahko ugotovimo tudi za Slovence. Kljub temu Jugoslavija vse do konca šestdesetih let ni imela sklenjenih sporazumov, ki bi urejali delovni in socialni položaj njenih državljanov v ZRN. »Poseben problem je v tem, da z Nemčijo kot eno največjih migracijskih držav, kjer je približno 100.000 Jugoslovancev (z družinami 140.000), dolgo nismo imeli urejenih odnosov, sklenjene konvencije itd.« (Šetinc, 1968: 33) Podobno navaja Petrin (1968: 36), ko ugotavlja, da je bil problem, ker Jugoslavija ni imela sklenjenih dogovorov o zaposlovanju, zato naši delavci niso bili enakopravni z domačimi.⁶ Pri zaposlitvi ob posredovanju zavodov za zaposlovanje je bilo vsaj delno poskrbljeno za položaj delavcev, individualni iskalci pa so bili prepuščeni sami sebi.

Opisano stanje se je uredilo šele konec šestdesetih let in postopno sta se v skrb za zaposlovanje in delovne razmere poleg jugoslovanskih Zavodov za zaposlovanje (republiških in občinskih) vključila še Republiška konferenca SZDL (in občinske) in Republiški svet zveze sindikatov Slovenije. V njuni pristojnosti so bili organizacija posvetov, informiranje, pomoč in sodelovanje v procesu organiziranega zaposlovanja, kot so to določali bilateralni sporazumi. (Stare, 1972: 33; Lukšič - Hacin 2006: 50–57) Organizirano in formalno angažiranje državnih institucij za zaščito jugoslovanskih državljanov na delu v tujini je bila zelo pomembna in dolgoročno odločujoča dejavnost, ki je pomembno prispevala k varnosti ljudi, ki so odšli v tujino. Sicer v praksi ZRN normativne uredbe mnogokrat niso bile idealno izpeljane, po drugi strani pa ne smemo zanemariti dejstva, da je uvedba normativne zaščite nujen korak pri zagotavljanju pravic zapostavljene populacije znotraj tako ali drugače različne večine.

---

⁶ Iz 42. člena Zakona o ratifikaciji sporazuma med Republiko Slovenijo in Zvezno Republiko Nemčijo je razvidno, da sta Zvezna republika Nemčija in Federativna ljudska republika Jugoslavija 10. marca 1956 podpisali pogodbo, ki pa se je nanašala le na določene terjatve iz socialnega zavarovanja. (<http://www2.gov.si>).

Pomembnejši mednarodni sporazumi in organizacije, ki so vplivali na delovne razmere

Preden si ogledamo dvostranske sporazume med Jugoslavijo in ZRN, ki jih je za določen čas nasledila tudi Slovenija, si oglejmo konvencije Mednarodne organizacije dela (ILO), ki so v tem času zagotavljale zaščito delavcev na delu v tujini in so najverjetneje tudi pomembno vplivale na vsebino dvostranskih meddržavnih sporazumov.

MEDNARODNA ORGANIZACIJA DELA

Mednarodna organizacija dela (ILO)⁷ z mednarodnimi akcijami »skrbi za izboljševanje delovnih in življenjskih razmer ter za materialni in duhovni razvoj ljudi v svetu. Njena temeljna dejavnost je oblikovanje minimalnih mednarodnih meril za delo ter osnutkov mednarodnih konvencij o plačah, delovnem času, najnižjih starostnih mejah pri zaposlitvi, pogojih za delo pri različnih kategorijah delavcev, odškodninah, socialnem zavarovanju, plačnem dopustu, varstvu pri delu, pomoči pri zaposlovanju, nadzoru nad delom in svobodi združevanja. Agencija daje vladam tudi tehnično pomoč. Deluje po načelih tripartitnosti (sodelovanje predstavnikov delavcev, delodajalcev in vlad v nekaterih organih), univerzalnosti in politične nevtralnosti«. (Enciklopedija, 1993: 42)

Za analizo položaja Slovencev (Jugoslovanov) na trgu dela v ZRN po drugi svetovni vojni je pomembno, da je leta 1968 Jugoslavija ratificirala konvencijo Mednarodne organizacije dela, t. i. konvencijo št. 97 o migraciji delavcev z namenom zaposlitve, in sicer v spremenjenem besedilu iz leta 1949.⁸ Konvencija je obvezovala podpisnice, da so Mednarodnemu uradu za delo in drugim članicam Mednarodne organizacije dela posredovale informacije o politiki in nacionalni zakonodaji na področju emigracije in imigracije, o svojih posebnih določbah o migraciji z namenom zaposlitve, o delovnih in življenjskih razmerah migrantov ter o splošnih sporazumih in o posebnih pogodbah, ki jih je država v zvezi z migracijami sklenila z drugimi državami. Podpisnice so se obvezale, da bodo imele ustrezno in brezplačno službo za pomoč delavcem – migrantom, med drugim tudi za njihovo natančno obveščanje, da

⁷ International Labour Organization. Ustanovljena je bila leta 1919 s sedežem v Ženevi. Od leta 1946 je specializirana agencija ZN. SFRJ je bila kot pravna naslednica Kraljevine SHS članica ILO od ustanovitve 1919. Leta 1949 je za dve leti prekinila članstvo. SFRJ je ratificirala 76 od 172 mednarodnih konvencij, sprejetih v ILO. Slovenija se je do osamosvojitve 1991 vključevala v delo te organizacije v okviru SFRJ. Republika Slovenija je 29. 5. 1992 postala polnopravna članica ILO. (Enciklopedija, 1993: 42)

⁸ Konvencija je bila sprejeta leta 1939 na petindvajsetem zasedanju Mednarodne organizacije dela v Ženevi. Na 32. zasedanju, ki je bilo 8. junija 1949 v Ženevi, je bila spremenjena in prilagojena novim razmeram v mednarodnih odnosih po drugi svetovni vojni. Jugoslavija je spremenjeno konvencijo ratificirala v začetku leta 1968, veljati pa je v Jugoslaviji začela 18. decembra 1968. (Svetek, 1969: 74–75)

bodo skrbele za ukrepe, ki so olajšali odhod, potovanje in sprejem delavcev – migrantov,⁹ da ne bodo izvajale diskriminacije proti tujim delavcem, ki delajo na njihovem ozemlju, ne glede na narodnost, raso, vero, spol, in da bodo podpisale bilateralne sporazume o zaposlovanju delavcev z državami podpisnicami, kamor je odhajal večji del njihovih državljanov na delo. Pri tem naj bi se upošteval princip recipročnosti. (Svetek, 1969: 74–75) Druga za našo temo pomembna konvencija Mednarodne organizacije dela, ki jo je Jugoslavija ratificirala leta 1970, je konvencija št. 121. Gre za konvencijo o dajatvah za nesreče pri delu in za poklicno bolezen.¹⁰ (Svetek, 1971: 48) Omenimo še, da je Mednarodna organizacija dela naslednje leto (1971) sprejela resolucijo, ki je zahtevala, da je treba tuje delavce izenačiti z domačimi glede plač in socialnih pravic. (Rupnik, 1972: 38)

BILATERALNI SPORAZUMI

Poleg opisanih konvencij Mednarodne organizacije dela so za položaj Jugoslovancev (Slovencev) v ZRN v tem času zelo pomembni dvostranski sporazumi med državama. Pogajanja med državama so se začela leta 1967 in so zajela tri področja: zaposlovanje jugoslovanskih delavcev v ZRN,¹¹ socialno zavarovanje in varstvo v času nezaposlenosti naših delavcev v Nemčiji. »Po sedanjem neurejenem stanju namreč jugoslovanski delavci niso izenačeni niti z domačimi nemškimi delavci, niti z delavci tistih držav, s katerim ima ZR Nemčija že sklenjene konvencije o socialnem zavarovanju, zaposlovanju in nezaposlenosti, niti z delavci tistih držav, ki so – skupaj z ZR Nemčijo – združene v Evropski gospodarski skupnosti. (...) Posledica pomanjkanja mednarodnih sporazumov je tudi to, da morajo naši delavci posebej plačevati zdravstveno zavarovanje svojih družinskih članov, ki so ostali v Jugoslaviji, vtem

⁹ Tu je bil dan poseben poudarek na medicinski službi in zagotavljanju zadovoljivega zdravstvenega stanja delavcev ob odhodu in vrnitvi, pa tudi med potovanjem na delo v drugo državo. (prav tam)

¹⁰ Konvencijo je sprejela Mednarodna organizacija dela na svojem 48. zasedanju dne 8. julija 1964 v Ženevi. Nadomestila je vse dotedanje delne ureditve odškodnin za nesrečo pri delu (v kmetijstvu leta 1921, splošno konvencijo o odškodninah za nesrečo pri delu iz leta 1925 in konvencijo o poklicnih boleznih iz leta 1934). (Svetek, 1971: 48)

¹¹ »S sklenitvijo sporazuma o zaposlovanju naših delavcev v ZR Nemčiji bi dobili naši delavci enake pravice iz delovnega razmerja, kakor jih imajo po nemški nacionalni zakonodaji domači, nemški delavci. Zaposlovanje bi se tudi uredilo tako, da ne bi bili naši delavci v ZR Nemčiji izpostavljeni neorganiziranemu angažiranju nemških delodajalcev, s čimer izgubijo tudi v Jugoslaviji določene pravice prav iz socialnega (zdravstvenega in invalidskega) zavarovanja. Naši delavci bi bili zavarovani za primer nezaposlenosti enako kakor nemški delavci, pri čemer bi se dalo morda doseči tudi to, da bi se jim dajatve izplačevale – vsaj določeno dobo – tudi še po vrnitvi v Jugoslavijo, če tamkaj ne bi dobili dela. Najširše pravice pa bi dobili jugoslovanski delavci s sklenitvijo konvencije o socialnem zavarovanju, s katero bi odpadle vse zgoraj navedene nevednosti in razlikovanja od drugih delavcev.« (Svetek, 1968: 41)

ko bi konvencija obremenila s temi stroški nemško socialno zavarovanje.« (Svetek, 1968: 41)

Jugoslavija je z ZRN sklenila sporazum o zaposlovanju jugoslovanskih delavcev 12. oktobra 1968, veljati pa je začel 4. februarja 1969 (Rozman, 1969: 60). Prav tako sta državi podpisali sporazum o socialni varnosti. 1. maja 1969 so začele veljati določbe sporazuma, ki se nanašajo na otroške dodatke, 1. septembra 1969 pa določbe sporazuma o socialni varnosti, ki so bile zunaj otroških dodatkov. Tretji sporazum, ki ga moramo omeniti, je bil sporazum o zavarovanju za primer brezposelnosti, ki je začel veljati 1. septembra 1969. (Svetek, 1969: 75)

Sporazum o zaposlovanju jugoslovanskih delavcev v ZRN je urejal postopke za zaposlitev jugoslovanskih državljanov v ZRN in opredeljeval njihove pravice v času dela v ZRN. Določal je tudi druge pravice, npr. v kulturnem in športnem življenju, šolstvu itd. Zagotavljal naj bi enakopravnost z nemškimi delavci. Določena sta bila najvišja pristojna organa, ki sta urejala in nadzorovala zaposlovanje – Zvezni zavod za posredovanje dela in za zavarovanje za brezposelnost (Nürnberg) in Zvezni biro za zaposlovanje (Beograd). Neposreden nadzor je izvajala stalna jugoslovansko-nemška komisija s sedežem v Beogradu, člani komisije so bili imenovani s strani obeh omenjenih (najvišjih) državnih organov. Zvezni biro za zaposlovanje je zbiral ponudbe nemških delodajalcev, zaposlovanje pa je potekalo prek komunalnih zavodov za zaposlovanje. (Rozman, 1969: 60)

Postopek zaposlitve je bil natančno določen. Nemški zvezni zavod za posredovanje dela je poslal ponudbo za zaposlitev jugoslovanskemu zveznemu biroju za zaposlovanje v Beogradu, ki je o njej obvestil komunalne zavode za zaposlovanje. Komunalni zavodi za zaposlovanje so objavili razpis, opravili so izbiro glede na pogoje ponudbe, sestavili so spisek izbranih delavcev in jih obvestili, kdaj morajo priti na končni izbor in na zdravniški pregled. Ko so komunalni zavodi naredil prvo izbiro, so svoj izbor poslali zveznemu biroju za zaposlovanje in republiškem zavodu. Končen izbor so naredili skupni jugoslovanski in nemški selektorji. Izbrani delavci so bili seznanjeni z razmerami na delovnem mestu, za katero so kandidirali, in podpisali ustrezno pogodbo. Pogodba je morala biti sestavljena v maternem in v nemškem jeziku. Sledilo je urejanje potrebne dokumentacije: dovoljenja za delo, potni listi, potrdila o družinskem stanju itd. Izbrani kandidati so ob odhodu dobili izkaznice (Legitimationskarte), ki so nadomeščale vstopne vizume (Einreisesichtvermerk) in delovna dovoljenja (Arbeiterlaubnis, Arbeitsbewilligung). Izkaznice so veljale za isti čas kakor delovna pogodba. Zavod je določil datum odhoda, naročil pri potovalni agenciji oziroma pri železniškem transportu ali avtobusnem podjetju vozovnice in rezervacije za delavce. O datumu odhoda je obvestil zvezni biro in republiški zavod za zaposlovanje. Organizacija poti je bila v pristojnosti nemške delegacije v Beogradu. Sporazum je določal, da so bili zdravniški pregled, postopki pridobivanja dokumentacije, pot in prehrana na poti za jugoslovanske delavce brezplačni. Zavod je dal vsakemu delavcu 3125 S dinarjev za nakup hrane za pot in vozovnico z rezervacijo. Ob prihodu v ZRN so se morali delavci prijaviti pristojnemu nemškemu uradu za delo (Arbeitsamt), v

treh dneh po prihodu pa tudi policijski oblasti, da so dobili dovoljenje za bivanje (Aufenthaltserlaubnis). Nadalje so morali pri pristojni občini vložiti prošnjo za uvedbo kartona za davek na zaslužek, pri pristojnem organu socialnega zavarovanja (Krankenkasse) pa prošnjo za uvedbo kartona socialnega zavarovanja. Oba kartona je moral delavec oddati delodajalcu, da je obračunal davek na dohodek in prispevek za socialno varnost. Prvo dovoljenje za delo v ZRN je bilo izdano za eno leto. Pogodbo je bilo možno podaljšati. Pred potekom veljavnosti izkaznice je moral delavec pri krajevnem uradu za delo (Arbeitsamt) zaprositi za podaljšanje njene veljavnosti in najpozneje en mesec pred iztekom vizuma je moral pri pristojnem jugoslovanskem diplomatskem predstavništvu v ZRN zaprositi za njegovo podaljšanje. Po enem letu je bilo dovoljeno tudi zamenjati delodajalca. V primeru, ko je delavec nameraval spremeniti kraj zaposlitve ali delodajalca, je moral zaprositi za novo delovno dovoljenje. (Rozman, 1969: 61–62; Svetek, 1969: 76)

Drugi omenjeni sporazum, to je sporazum o socialni varnosti, naj bi zagotavljal načelno enakost jugoslovanskih delavcev v ZRN in nemških delavcev v Jugoslaviji z domačimi delavci na področju socialnega zavarovanja in otroških dodatkov. Za delavce, ki so delali v drugi državi, so se po principu recipročnosti uporabljali notranji predpisi države zaposlitve.¹² (Svetek, 1969: 76) S tem dogovorom so se končale dotedanje omejitve delavcem, ki sta jih državi uveljavljali pri izplačevanju svojih dajatev v drugo državo (rente, pokojnine, otroški dodatki, bolniške itd.). Od tega dogovora naprej Jugoslovonom, ki so bili na delu v ZRN, ni bilo več treba plačevati posebnega prispevka za zdravstveno varstvo svojih družinskih članov, če so ti še naprej bivali v Jugoslaviji. Zdaj je jugoslovanski delavec s svojim zavarovanjem v nemškem zavarovanju hkrati zavaroval tudi svoje družinske člane v Jugoslaviji v breme nemškega zavarovanja. Sporazum je podrobno določal razmerja pri plačevanju otroškega dodatka v različnih situacijah. (prav tam: 77) Slednje je bilo zelo pomembno zlasti zaradi številnih neurejenih situacij, v katerih so se znašli otroci zaradi odhoda staršev v tuji- no ali ločitev,¹³ čeprav so se v praksi še vedno pojavljale velike težave.

»...socialne službe skrbe, da oče (ali oba starša) plačuje preživnino za otroke, ki so ostali doma. (...) Če gresta oba roditelja na tuje, pa tudi v drugih primerih vztrajajo pri dvojezični izjavi, da oče (ali mati ali oba) dovoljuje delodajalcu, da denar za preživljanje otrok in družine pošlje upravičencu. Hkrati socialne službe pomagajo

¹² Sporazum je predvideval nekatere izjeme, ki so veljale vzajemno: delavci, ki jih je na delo v ZRN poslalo jugoslovansko podjetje in so ostali pri njem v delovnem razmerju – tem delavcem so še dve leti veljali jugoslovanski predpisi o socialnem zavarovanju; delavci, ki so le prehodno in po službeni dolžnosti bivali v ZRN (avtobusni, železniški, letalski promet); diplomatski in konzularni predstavniki v ZRN – zanje je veljala jugoslovanska zakonodaja, izjema so bili častni konzuli, ki so bili izbrani iz vrst državljanov ZRN in so že prej bivali na območju ZRN. (Svetek, 1969: 76)

¹³ »Na mariborskem področju so razveze, pri katerih so bili udeleženi naši delavci na tujem, lani tvorile že četrtno vseh razvez. Sicer pa cenijo, da pride v povprečju 15 odstotkov razvez na rovaš odhoda v tujino.« (Šircelj, 1971: 70)

pri urejanju alimentacij iz tujine. Prav tako pomagajo pri sodnih postopkih v zvezi s prežिवninami. In v primerih, ko roditelj – praviloma je to oče – nikakor noče plačati, kar bi moral plačati, dosežejo, da mu ob obisku vzamejo potni list vse dotlej, dokler dolgovi do otroka ali otrok ne poravnata.« (Šircelj, 1971: 70). »Izterjati alimentacijo od očeta, ki je na tujem, je dostikrat Sizifovo delo. Pogosto matere otrok skušajo leta in leta prek konzularnih predstavništev izterjati prežिवnine, a se jim očetje (...) spretno izmikajo in se za daljši čas odtegnejo plačevanju.« (prav tam: 71)

Tretji sporazum, sporazum o zavarovanju za primer izgube dela, je določal, da sta v času brezposelnosti delavcev, ki so delali na njunih območjih, obe državi plačevali podporo po svojih predpisih. Položaj jugoslovanskih (slovenskih) delavce v ZRN, ki so bili brezposelni, so tako urejali nemški predpisi. S sporazumom so se organi ZRN zavezali, da so delavcu v primeru, ko je izgubil službo brez krivdnih razlogov, pomagali poiskati drugo delo. Če mu niso mogli zagotoviti dela v enem mesecu, so mu morali omogočiti vrnitev v Jugoslavijo in plačati potne stroške. Nemški organ za posredovanje dela je moral kriti stroške za brezposelnost še nadaljnjih pet mesecev, in to v višini in ob pogojih, ki jih je predvidevala jugoslovanska zakonodaja, če po vrnitvi v Jugoslavijo delavec ni našel dela. (Svetek, 1969: 77)

Pomen naštetih sporazumov je bil vsekakor zelo velik, saj je dolgoročno urejal in zagotavljal številne pravice za delavce, čeprav so odšli na delo v tujino. Vendar pa je prihajalo do težav pri izvajanju omenjene zakonodaje v praksi: »Jugoslavija je z vsemi deželami sklenila ustrezne sporazume. Toda kmalu smo prišli do spoznanja, da se gospodarski, socialni in vsi drugi težki problemi okoli teh delavcev ne dajo reševati samo med državami.« (Rupnik, 1972: 38).

SODELOVANJE MED SINDIKATI

Vzporedno z dogovori na meddržavni ravni je potekalo dogovarjanje med sindikati.¹⁴ Za celostno razumevanje delovnih razmer za Jugoslovane (Slovence) v ZRN je pomembno vedeti, da so bili v šestdesetih letih sklenjeni prvi sporazumi o včlanjevanju naših delavcev v nemške sindikate. Delež včlanjenih je bil velik zlasti v gradbeništvu in kovinski industriji. Škerlavaj (1974: 77) ocenjuje, da je bilo leta 1975 veliko naših delavcev včlanjenih v te sindikate in da jim je to zagotavljalo dodatno zaščito,¹⁵

¹⁴ V primeru ZRN je prišlo do navezave sindikalnih odnosov z zahodnonemškimi sindikati. »Ravno slednji (DGB) pa so postali glavni partner, saj je tudi Jugoslovanov v ZRN daleč največ.« (Rupnik, 1972: 38)

¹⁵ Pri kritični oceni razmer v sindikatu in dodatne zaščite naših delavcev pa Škerlavaj še vedno izpostavlja 'šibke točke': »Članstvo v tujih sindikatih je za naše delavce vsekakor koristno, vendar pa v številnih primerih naši delavci iz raznih vzrokov, tako subjektivnih kot objektivnih, še ne uživajo vseh pravic, ki jim gredo iz sindikalnega članstva. Pri tem naj samo omenim kot največji problem vprašanje obveščenosti v nacionalnem jeziku, problem strokovnega izobraževanja, pro-

čeprav, kot izpostavlja Rupnik, so se delavci v tujini soočili po eni strani z dilemo, ali naj se sploh včlanijo v tamkajšnje sindikate, in po drugi strani s strahom tujih sindikatov pred stavkokazi. »Delavci – migrantje so poseben problem tudi za sindikate. V deželah, kjer je sindikalni boj zelo živ in žilav (Francija, Benelux, Velika Britanija), grozi domačim sindikalnim silam stalna nevarnost, da bodo delodajalci izkoristili tuje delavce za stavkokaze. Tam, kjer so sindikati uspeli pridobiti v svoje vrste tudi tuje 'kolege' (kot jih imenujejo v nemško govorečih deželah), se vedno znova pokaže mednarodna delavska solidarnost (npr. stavka kovinarjev v pokrajini Baden-Württemberg jeseni 1971). (...) Tuji delavci so za sindikate dežel uvoznic nemajhen problem tudi zato, ker povzročajo stalne napetosti med domačimi, češ tujci nam zasedajo delovna mesta, pri nas pa raste brezposelnost (Francija), ali pa se domač delavec boji za svoje delovno mesto v primeru recesije (Švica, ZR Nemčija).« (Rupnik, 1972: 38).

Mednarodne povezave in sodelovanja med sindikati različnih držav in sodelovanja sindikatov z Mednarodno organizacijo dela¹⁶ je druga vzporedna linija, po kateri so se urejala razmerja, ki bi zagotovila kar največ pravic in zaščito delavcev, ki so odšli na delo v tujino in se s tem znašli na trgu dela, ki je deloval po drugačnih načelih kot domači. Interesi teh delavcev so bili včasih v navzkrižju z interesi domačih delavcev, kot smo videli, kar je pripeljalo tudi do napetosti in konfliktov med samimi delavci. Prav to je razlog, da so temu vprašanju sindikati različnih držav posvečali posebno pozornost v medsebojnih dogovarjanjih. Jugoslovanski sindikati so v začetku sedemdesetih let dali pobudo za sestanek vseh sindikatov držav, ki so bile prek migracij povezane. »Od 24. do 26. aprila 1972 so se tako v Beogradu sestali na prvem regionalnem posvetovanju sindikalni predstavniki 15 dežel, dveh zahodnoevropskih regionalnih organizacij in Mednarodnega urada dela.« (Rupnik, 1972: 39) Rezultat srečanja naj bi bil širši skupni program v odnosu do omenjenih vprašanj, a do tega ni prišlo, saj so bila prevelika razhajanja med interesi sindikatov držav izseljevanja in priseljevanja. Sindikati »dežel emigracije in imigracije so vendarle še preveč pod vplivom in bremenom posebnih interesov, ki jih imajo ene in druge dežele v zvezi s tujimi delavci. Medtem ko na splošno sindikati dežel emigracije zahtevajo in pričakujejo, da bodo sindikati v deželah gostiteljicah njihovih delavcev bolj dojelji njihove interese (izenačevanje pravic vseh delavcev, selitev kapitala za delovno silo in ne obratno, strokovno izobraževanje tujih delavcev ipd.), pa so sindikati velikih dežel – uvoznic tuje delovne sile (ZR Nemčija, Francija, Avstrija) le še močno vkleleni v klasične pojme ter dokazujejo, kako je zaposlovanje v tujini hkrati tudi pomemben vir blaginje zanje in za matične dežele ter da bi se kapital le stežka odločil za selitev v tujino, pač zaradi politične nestabilnosti in negotovosti« (prav tam).

---

blem stanovanj, še posebej pa problem preživljanja prostega časa, pri čemer mislim na še zmeraj zelo skopo pomoč sindikatov v Nemčiji in Avstriji klubom naših delavcev.« (1974: 77)

¹⁶ Npr.: »Sindikati so v Beogradu pozvali Mednarodno organizacijo dela, naj ukrene vse, da bi se njena resolucija o položaju gostujočih delavcev čim dosledneje uresničevala ter naj konferenca ILO leta 1973 obravnava kompleks migracijskih gibanj, posebno še v Evropi.« (Rupnik, 1972: 39)

Spremembe dogovorov ali drugih pogojev do danes

Do prvih sprememb razmer, na katere so se nanašali bilateralni sporazumi, je prišlo zaradi ustavnih sprememb v Jugoslaviji v sedemdesetih letih. Te so številne pristojnosti prenesle z zvezne na republiško in pokrajinsko raven. V začetku leta 1973 se je izoblikovala nova zakonodaja o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ki je v pristojnosti zveze urejala temeljne pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja, ki naj bi bile enotne za vso državo, vse podrobnosti pa je prepustila republiški pristojnosti. »Tako je tudi Slovenija dobila po eni strani svoj lastni republiški zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, po drugi strani pa je skupščina samoupravne skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji sprejela svoj statut pokojninskega in invalidskega zavarovanja, kjer je do podrobnosti obdelan novi sistem pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji. Ti predpisi so stopili v veljavo s 1. januarjem 1973.« (Svetek, 1973: 216) Spremembe niso neposredno vplivale na sporazume, ki so bili sprejeti med Jugoslavijo in ZRN, so pa spremenile razmere, ki so jih sporazumi zaobjeli, ko so govorili o upoštevanju nacionalnih zakonodaj.

Do neposredne spremembe sporazumov (sporazuma o socialni varnosti) iz leta 1968 je prišlo po letu 1975¹⁷ zaradi sprememb v ZRN, predvsem kar zadeva področje otroških dodatkov. Spremembe so bile nujne zaradi gospodarskih reform v ZRN, ki so vplivale na normativno urejenost področja družinskih, predvsem otroških dodatkov. Močno so se dvignili otroški dodatki za otroke, ki so živeli v ZRN, in to je veljalo tudi za otroke tujih delavcev. Dodatki za otroke, ki so živeli zunaj meja ZRN, npr. v Jugoslaviji (Sloveniji), naj bi ostali nespremenjeni. »Čeprav se Jugoslavija s takšno ureditvijo ni mogla strinjati, saj nasprotuje zavarovalnemu načelu, na katerem je sicer zgrajen sporazum o socialni varnosti med obema državama, je morala na koncu vendarle pristati na omenjeno rešitev. Tako se bo višina otroških dodatkov za otroke jugoslovanskih delavcev, ki živijo z njimi v Zvezni republiki Nemčiji, odredila skladno s predpisi o otroških dodatkih v tej državi, za otroke, ki živijo v Jugoslaviji, pa se bo vsako leto sproti ugotavljala višina glede na gibanje življenjskih stroškov v Jugoslaviji. Poleg tega je pristala nemška stran tudi na to, da gre pravica do otroškega dodatka – čeravno dokaj simbolična – tudi za edinega oziroma prvega otroka v družini, kar je bilo do zdaj izključeno.« (Svetek, 1975: 197–198) Omenjene spremembe so širile polje pravic naših delavcev oziroma njihovih otrok v ZRN.

Vrsto let so glavni dogovori bilateralnih sporazumov ostali v opisanih okvirih, z izjemo postopka priseljevanja, ki je bil leta 1973 z odlokom v ZRN prekinjen. Bilateralni sporazumi so ostali v veljavi vse do osamosvojitve Slovenije, ko je naša država kot pravna naslednica SFRJ prevzela tudi vse njene mednarodne dogovore. Novi sporazum med Slovenijo in Nemčijo je bil sklenjen leta 1997, veljati pa je za-

¹⁷ Sporazum o spremembi je bil podpisan 30. septembra 1974, veljati pa je začel pozneje. Več o tem v Zakonu o ratifikaciji sporazuma med Republiko Slovenijo in Zvezno Republiko Nemčijo – 43. člen (<http://www2.gov.si>)

čel z ratifikacijo 1999 in naj bi veljal za nedoločen čas,¹⁸ oziroma kot se je pozneje izkazalo v praksi, do vstopa Slovenije v EU. Z vstopom Slovenije v EU naj bi imeli naši državljani enake pravice kot državljani držav (starih) članic, a je prišlo do t. i. obdobja tranzicije. Nemčija je ena od držav, ki je v odnosu do novih članic EU uvedla tranzicijsko obdobje (ali obdobje sedemletnega zadržka) v odnosu do prostega pretoka delovne sile do leta 2011, torej do takrat velja tudi omenjeni bilateralni sporazum. Slovenci, ki so v času vstopa Slovenije v EU že živeli v Nemčiji, pa naj bi bili pravno izenačeni z nemškimi delavci.

Uresničevanje dogovorov in migracijska situacija, kot se kaže v vsakdanjem življenju ljudi na delu v ZRN

Čas po drugi svetovni vojni v Evropi je čas preseljevanj, najprej bolj zaradi političnih razlogov, strahov, pozneje pa zaradi iskanja boljših življenjskih razmer in ne nazadnje tudi avanturizma. Podatki kažejo, da so bili ljudje, ki so odhajali iz Slovenije, ob odhodu večinoma zaposleni, bili so zadovoljni s svojim delom, imeli so urejeno stanovanjsko vprašanje, bili so mladi, a gnala jih je želja po nečem novem. To je bil čas, ko ni bilo tako težko oditi, saj so v državah zahodne Evrope potrebovali delovno silo. Natančneje povemo, če rečemo, da so tuja podjetja organizirano novačila in uvažala delovno silo. Stare poroča, da se je v letu 1969 in v prvi polovici leta 1970 zelo povečal pritisk tujih delodajalcev. Pri tem izpostavlja ZRN. (1971: 58) Pritisk tujih delodajalcev je bil v Sloveniji tako močan, da je v začetku sedemdesetih let prišlo celo do organiziranega zaviranja zaposlovanja Slovencev v tujini prek Zavodov za zaposlovanje.¹⁹

Slovenci so se v šestdesetih letih razseljevali po Evropi, a večina jih je takrat odšla v ZRN. Nemčija je potrebovala delovno silo, vendar ne vse njene zvezne dežele. Intenziven gospodarski razvoj in njegova neuravnoteženost po zveznih deželah sta povzročila množično, vendar po zveznih deželah nesorazmerno doseljevanje tujcev in notranje migracije med posameznimi zveznimi deželami.²⁰ Največje doseljevanje je tako zajelo južne dele ZRN, kamor je odšlo tudi največ Slovencev: »Računamo, da

¹⁸ Več o tem v Zakonu o ratifikaciji sporazuma med Republiko Slovenijo in Zvezno republiko Nemčijo in ostalih dokumentih: <http://www2.gov.si> in <http://zakonodaja.gov.si>.

¹⁹ Že leta 1968 se je začelo ugotavljati, da je treba omejiti odhajanje izobražencev in kvalificiranih delavcev iz Jugoslavije, temu pa so sledili ukrepi. (Stare, 1973: 214; Stare, 1974: 56; Lukšič – Hacin, 2006: 50–57).

²⁰ »Švabska se je skokovito razvila šele po drugi svetovni vojni, prej je veljala za bolj kmetijsko območje v primerjavi s Porurjem ali Posarjem. Tu pa je zraslo največ srednjih in majhnih podjetji, ki jih Nemci sami imenujejo 'Mittelstand', torej srednji sloj. Vsako je po svoje toliko naraslo, da ni več moglo shajati z delovnimi močmi, ki jih je sprva našlo v neposredni okolici. Ko ni bilo več beguncev z Vzhoda (predvsem iz NDR), so začeli vabiti tujce v deželo. Najprej Italijane, potem Špance, Jugoslovane, Grke, Turke. Slovenci so se tu med prvimi 'naseljevali' že pred velikim 'gastarberskim' valom. (Rupnik, 1977, 267).

je od približno 80 tisoč Slovencev na delu v ZRN kar nad 50 tisoč, v glavnem v južni Nemčiji (Stuttgart oziroma Baden-Württemberg).« (Rupnik, 1972: 37). Jugoslovani so predstavljali drugo najštevilčnejšo skupino, takoj za turškimi delavci. (Stare, 1972: 32) Njihove delovne in življenjske razmere so po letu 1968 določali omenjeni bilateralni sporazumi med Jugoslavijo in ZRN ter zavezanost obeh držav konvencijam Mednarodne organizacije dela. Pri tem moramo opozoriti na razliko v implementaciji določb v prakso po različnih zveznih deželah ZRN. Torej, ko govorimo o ZRN, moramo imeti pred očmi dejstvo, da so bili sporazumi podpisani na zvezni ravni, v praksi pa so se izvajali v zveznih deželah na različne načine.

Podatki kažejo, da je velik del Slovencev v ZRN prišel na neorganiziran način ob pomoči sorodniških ali prijateljskih mrež mimo Zavodov za zaposlovanje. Zanje ni veljal postopek, ki smo ga predhodno podrobno opisali, ampak so za prihod v ZRN morali po t. i. viznem postopku. Kakorkoli že, pa sta oba načina prihoda poleg predpisanih dovoljenj zahtevala zagotovljeno zaposlitev in ureditev stanovanjske situacije. Tako so Slovenci, ki so prišli v ZRN, ob prihodu že imeli stanovanje in zagotovljeno delo. »Brezposelnost ni bila nikoli njihov problem. Prihajali so v času, ko je bilo dela še dovolj in so tujce potrebovali, drugače pa so odpuščali načelno tako tujce kot domačine, tujce pogosteje le v času splošne visoke stopnje brezposelnosti, ko so šteli domače delavce.« (Slavec, 1982: 161) V obeh primerih pa so bili na dogovor vezani za dobo enega leta, preden so lahko npr. zamenjali službo, kar je bilo neprijetno v situaciji, ko delodajalec ni povsem izpolnil obljub. »Večja podjetja ali tovarne so navadno izpolnjevale vse pogoje, navedene v garantnem pismu in delovni pogodbi, manj dosledni pri svojih obljubah pa so bili lastniki manjših obrtnih obratov, gostinskih lokalov, trgovin. Delali so tudi do deset ur na dan in porabili so jih za vsa dela (čiščenje, pomivanje), pogosto pa tudi niso nudili obljubljenih stanovanjskih ugodnosti« (Slavec, 1982: 161)

Ljudje so imeli poleg omenjenega težave tudi zaradi neznanja jezika²¹ in nepoznavanja zakonodaje. Te so se zrcalile na delovnem mestu in v okolju, kjer so živeli, vendar izpostavimo le težave z davčno napovedjo:

»Toda potem se začne glasna razprava o 'pljačkaroših' (...). »Prevario me Turčin, da mi je sramota,« zavzdihne eden izmed treh Bosancev, ki so prišli s slovenskimi kolegi poslušat Razdevška. »V petih minutah mi je potegnil 500 mark iz žepa.« (...) Za kaj gre? Za problem, ki muči vse tuje delavce v ZRN, vsaj v prvih štirih mesecih leta: za 'Lohnsteuerjahresausgleichsbescheinigung', kakor se glasi kilometrsko nem-

²¹ Franc pravi, da ni poznal niti besede, ko je odšel v Nemčijo. Pozneje se je učil sam. S sabo je odnesel nekaj knjig, slovarjev in v Nemčiji je kupoval časopis, gledal televizijo in poslušal radio. Postopno, z meseci, je osvajal pogovorno nemščino in se sporazumeval. Ocenjuje, da danes obvlada 70 do 80 odstotkov nemščine. Pri tem mu je zelo pomagalo dejstvo, da je večina prijateljev nemškega rodu in so mu veliko pomagali. Drugih možnosti ni bilo (Franc v Štumberger, 2004: 161). Nemščina, ki so se je Slovenci v večini naučili kot samouki, je pogovorna, dialekt. O starših pravi »... ker oni pač govorijo to nemško, nemščino z narečja (...) prave nemščine nikdar ne bodo govorili, kot jo poznamo s televizije ali pa z radia.« (Marjan v Štumberger, 2004: 182).

ška beseda za letno poravnavo davka na osebni dohodek. Delavec plačuje vsak mesec pavšalni, 'kompjutorski' davek, v prvih štirih mesecih naslednjega leta pa mu davkarija vrne vse, kar je plačal preveč. Višina davka je odvisna od neštetihi podrobnosti; od števila otrok, od bolezenskih dni, od tega, ali živi ločeno od družine in ali se v prostem času strokovno izpopolnjuje; tudi stroške enkratnega potovanja v domovino in nazaj mu delno povrnejo – 'Lohnsteuerausgleich' je skratka dostikrat 'dodatna plača'. Izpopolnjevanje ustreznega formularja pa ni lahka stvar; delavcu, ki ne obvlada nemščine, mora nekdo pomagati. Pri Audiju je veliko ljudi, ki to radi store brezplačno (...), toda dovolj je tudi tako imenovanih 'specialistov', ki izrabljajo nevednost delavcev. (...) agent skrbno izpolni podpisani formular, ga izroči davčni upravi in čez nekaj tednov kasira – tisoč mark, lahko pa tudi več. (...) V Münchnu je, pravijo, nekaj ljudi, ki so tako v nekaj letih postali milijonarji.« (Fras, 1972: 55)

Ne glede na to, da je v praksi prihajalo do posameznih zlorab in kršitev zakonodaje, pa je bila v tem času ZRN ocenjena kot država, kjer se je razmeroma dobro skrbelo za tuje delavce. »Kolikor dežel, toliko je za tujega delavca tudi različnih zakonov. Četudi skoraj povsod poudarjajo, da so tuji delavci pravno načeloma izenačeni z domačimi, pa je dejstvo, da ima tudi Evropa svoje 'črnce'. Milijon tujcev v Švici je npr. navezan na stroge predpise, ki v prvem letu ne dovoljujejo niti spremembe delodajalca niti poklica niti kantona; šele po desetih letih nepreklicnega dela pa se sme tujec gospodarsko osamosvojiti. V Zvezni republiki Nemčiji pa že kar kmalu lahko tujec odpre svojo gostilno ali trgovnico, se ukvarja s samostojno dejavnostjo. Podobno je na Švedskem in delno tudi v Franciji.« (Rupnik, 1972: 36). Avtorji poleg tega izpostavljajo, da je bila v ZRN v primerjavi z drugimi državami zahodne Evrope cela vrsta sindikalnih, javnih in humanitarnih institucij, pa tudi mestne uprave, ki so se trudile za blaginjo tujega delavca. V posameznih mestih so nastale mreže socialnih služb, svetovalnic za tujce, za tujce so bile zadolžene družinske, šolske in poklicne svetovalnice in posredovalnice. (prav tam; Slavec, 1982: 160)

Zaposlovanje (tuje) delovne sile v ZRN je bilo vse intenzivnejše do krize leta 1971, ki je prizadela predvsem težko industrijo in gradbeništvo. Stare pravi, da se je kriza videla tudi v zmanjšanju števila zaposlenih jugoslovanskih delavcev v ZRN in v pritisku na zaposlovanje v Švici. (1972: 32) Še bolj se je kriza poglobila s prvo naftno krizo leta 1973,²² ko že lahko govorimo o intenzivni gospodarski krizi v ZRN, ki je bila vzrok, da so 30. novembra 1973 z odlokom prepovedali (novo) zaposlovanje tujih delavcev. (Štumberger, 2004: 34) Omejitev priseljevanja in gospodarska kriza sta zamejili novo priseljevanje, nista pa povzročili pomembnega upada števila že priseljenih delavcev iz drugih držav vse do osemdesetih let, ko govorimo o 'evropskih migracijah v kriznih razmerah' (Klinar, 1985) in pride poleg omenjenih omejitev še do sistemskega spodbujanja odhajanja tujih delavcev, ki so že več let delali v ZRN.

²² V času arabsko-izraelske vojne so arabske države prvič uporabile nafto 'kot orožje' v boju proti Izraelu. Z enomesečnim embargom (oktober 1973) na dobavo nafte so izpeljale pritisk na ZDA in zahodnoevropske države. Svetovno gospodarstvo si še celo leto 1974 ni opomoglo od njegovih posledic.

»Nemške oblasti so poskušale vračanje zagotoviti s pomočjo pri vrnitvi. Delavec bi dobil 10.500 mark zase in 1500 mark za vsakega otroka, toda izseliti bi se moral najpozneje do 30. septembra 1984. Jugoslovanske oblasti s tem niso bile zadovoljne, saj je povprečni Jugoslovan, ki je v Nemčiji delal dvanajst let, v pokojninsko blagajno vplačal štirikrat več denarja. Omenjali so tudi prejšnje predloge, ki bi bili ugodnejši, saj so ponujali od 20.000 do 30.000 mark. Pomoči pa naj ne bi bili deležni tisti, ki so že bili brez dela. Ti so sicer dobivali nadomestilo, vendar je bilo to časovno omejeno, potem pa jim je ostala samo še vrnitev. 'Prostovoljno' vračanje so poskušali doseči tudi s poostrenim nadzorom nad izdajanjem in podaljševanjem dovoljenj za delo in ostrejšimi pogoji za doseljevanje otrok.« (Štumberger, 2004: 39–40)

V osemdesetih letih se je nadaljevala recesija. Vsi delavci so bili v slabem položaju. Za jugoslovanske (slovenske) delavce je pomembno, da situacija v Jugoslaviji ni bila nič boljša, saj je dosegla leta 1982 najvišjo brezposelnost (14 odstotkov) v Evropi. Delavcem je tudi v Nemčiji grozilo, da bodo morali zapustiti državo. (Pirjevec, 1995: 367) Nezaposlenost v ZRN je leta 1983 dosegla najvišjo raven.²³ Vzroki za brezposelnost so bili v omenjeni krizi, poleg tega pa je prišlo do modernizacije v industriji, ki je zmanjšala potrebo po nekvalificirani delovni sili. Sledijo napor, da se zmanjša število tujih delavcev. (Štumberger, 2004: 39).

Razmere, v katerih so se znašli tuji delavci v ZRN v osemdesetih letih, podrobno opisuje Günter Wallraff v delu Čisto na dnu (1986). Avtor se je osredotočal predvsem na najbolj ogroženo skupino brezposelnih, ki so jih posebna zasebna podjetja brez urejenega zavarovanja in ostale dokumentacije tržila za najtežja in velikokrat zelo nevarna dela – seveda za zelo nizek zaslužek. »Še zmeraj ne vem, kako zmore tujec požirati vsakdanja ponižanja sovražnosti in sovraštvo. Toda vem, kaj mora zdržati in kako daleč lahko seže v tej deželi preziranje človeka. Kos apartheida se dogaja med nami – v naši demokraciji. Doživetja so preseгла vsa moja pričakovanja. V slabem smislu. Sredi Zvezne republike sem doživel razmere, ki jih sicer pravzaprav opisujejo samo zgodovinske knjige o devetnajstem stoletju.« (prav tam: 10) Največ je bilo med njimi tujih delavcev, pri čemer so prednjačili Turki, Jugoslovani pa so bili tudi kar pogosto zastopani: »Samo v gradbeništvu je ilegalno zaposlenih okrog 200.000 Turkov, Pakistancev, Jugoslovanov in Grkov. Pri davkih in prispevkih za socialno zavarovanje pomeni to letni izpad 10 milijard mark. Trgovci z ljudmi imajo pogosto dovolj politične zaščite, da se izognejo kaznim. Zakoni so zelo ohlapni (...). Posojanje osebja je od 1982 prepovedano samo v gradbeništvu.« (prav tam: 33)

Avtor se osredotoča predvsem na razmere, v katerih so živeli turški delavci, in ta položaj je bil med drugim odvisen tudi od meddržavnih odnosov na bilateralni ravni. Poročila in razprave o položaju Slovencev v ZRN iz tega časa niso tako pesimistična. Tisti, ki so ostali, so bili razmeroma zadovoljni s svojim položajem. Slavčeva pravi, da se le redki Slovenci »danes bojijo, da bi izgubili delo, saj so cenjeni kot dobri in

²³ Leta 1985 je bila v Nemčiji še vedno 9,3-odstotna brezposelnost, pri populaciji tujcev pa 13,9-odstotna. (Horvat, 1995)

prilagodljivi delavci. Ta strah je bil v kriznem obdobju 1973/74 močnejši, vendar tudi takrat niso ostali brez dela, in mislijo, da hujše krize skoraj ne more biti.« (1982: 161) Del ljudi, ki jih Klinar (1985) označi za negativno selekcionirane, pa se vrne domov – vendar pa podatki o vrnitvah v Slovenijo kažejo, da delež vrnitev ni bil velik.²⁴ Za tiste, ki so ostali, se v tem času začne t. i. čas družinske migracije, za katerega sta značilna združevanje družin in intenzivna politika integracije. Slednja je rezultat spoznanja, da ljudje, ki so prišli v ZRN, niso gostujoči delavci, ampak priseljenci. »Bonn je letos napravil preobrat v dosedanji politiki, kajti od stalnega zatrdjanja, da ZRN ni dežela za priseljevanje (kot kakšna Avstralija, Kanada ali poprej ZDA), marveč le dežela začasnega bivanja in dela za tujce, je novi pooblaščenec bonske vlade za integracijo tujih delojemalcev in njihovih družinskih članov Heinz Kühn (poprej je bil dolga leta ministrski predsednik največje zvezne dežele Severno Porenje-Vestfalija) prišel do spoznanja, da so gostujoči delavci priseljenci.« (Štumberger, 2004: 37)

V devetdesetih letih se nadaljuje omenjena migracijska politika. Dogajanja v ZRN so intenzivno povezana s padcem Berlinskega zidu in z združitvijo obeh Nemčij, po drugi strani pa z vse močnejšo Evropsko unijo, ki je postopno vzpostavljala obvezujočo regulativo za svoje članice tudi na področju migracijske politike.²⁵ Za pozitivno selekcionirane priseljence se je nadaljeval čas vključevanja v družbo priselitve – do današnjega časa je na tem področju prišlo do premikov s t. i. politike asimilacije na politiko integracije, ki se tudi v Nemčiji vse bolj 'spogleduje' z elementi multikulturne migracijske politike. 2. julija 2002 je bil v skladu s trendi EU sprejet nov zakon o bivanju, zaposlovanju in integraciji tujih državljanov. Vseboval je najpomembnejše uredbe o delovnih dovoljenjih. To je bil v Nemčiji prvi zakon, ki je hkrati usklajeval in združeval postopke podeljevanja dovoljenj za bivanje in postopke podeljevanja dovoljenj za delo za tuje državljanke. Natančno je določal tudi razloge za zavračanje oseb ali vlog.²⁶

²⁴ Več o tem glej v Lukšič - Hacin 2006: 50–60.

²⁵ Prvi sporazum o skupnih stališčih v migracijski politiki držav zahodne Evrope predstavlja Rimski sporazum, ki je bil podpisan 25. marca 1957, ko je bila ustanovljena EGS. Prvi sporazum o postopni odpravi osebne kontrole in poenostavitvi medsebojnega pretoka blaga sta podpisali Nemčija in Francija (1984). Že naslednje leto (1985) so Nemčija, Francija, Belgija, Luksemburg in Nizozemska podpisale Schengenski sporazum. Pozneje so k sporazumu pristopile še Italija (1990), Španija in Portugalska (1991), Grčija (1992), Avstrija (1995), Danska, Švedska in Finska (1996). Podpisali sta ga tudi dve državi, ki nista članici EU, Islandija in Norveška. Več o tem v Lukšič – Hacin, 2006: 37–49.

²⁶ Zakon določa, da se zavrne vstop osebam, ki niso predhodno zaprosile za dovoljenje za bivanje; v primerih, ko obstajajo konkretni razlogi za zavrnitev; v primerih, ko oseba nima sredstev za preživljanje ali zagotovljenega zdravstvenega zavarovanja; če je zaradi drugih specifičnih razlogov odločeno, da vstop ne bi bil v interesu države ali zanjo škodljiv. Zavrnitev nastopi tudi pri vstopu brez potrebnega vizuma ali potnega lista, v primerih, ko vizum poteče, ali v primeru povezanosti z mednarodnim terorizmom. Nemčija se je z drugimi državami članicami EU povezala tudi v prizadevanjih po zaustavitvi ilegalnih imigracij. Za primere ilegalnih priselitve so predvideni postopki za razreševanje situacije oziroma za zavrnitev oseb ali za izgon. (http://europa...illegal_entry_en.pdf)

Migracijska politika na ravni EU je zavezovala Nemčijo, da se prilagodi novim dogovorom. Danes se nemška migracijska politika osredotoča na integracijski vidik,²⁷ regulacijo in omejevanje dotoka nove delovne sile oz. novih priseljencev ter begunsko problematiko.²⁸ Največja sprememba, ki jo je Nemčija v procesu usklajevanja med državami članicami EU naredila, je povezana s politiko podeljevanja državljanstva oziroma naturalizacijo. Še v bližnji preteklosti je bilo nemško državljanstvo zelo težko dobiti (npr. tudi za potomce tretje generacije priseljencev), danes pa so pogoji pridobivanja veliko bolj primerljivi npr. s pogoji pridobivanja državljanstva v Franciji ali na Švedskem.²⁹ Leta 2000 je bil v Nemčiji sprejet nov zakon o državljanstvu, ki je močno omilil pogoje naturalizacije in vpeljal možnosti za pridobitev državljanstva mimo kriterija o etničnem izvoru.³⁰ Poleg tega omejeno omogoča status dvojnega državljanstva za izjemne situacije, v katerih se lahko znajdejo otroci, rojeni v Nemčiji, a se morajo med 18. in 23. letom odločiti za eno od obeh državljanstev, ki ju imajo.

Ne glede na navidezno normativno urejanje in odpiranje trga dela v Nemčiji v devdesetih letih do danes v primerjavi z razmerami v osemdesetih ljudje pravijo: »Oni so nas rabili, mi pa smo tud delovna mesta rabili. Tak, da so eni in drugi ... da smo eni in drugi se v nasprotju pravzaprav potrebovali. Ampak problem je pa sigurno bil tega akceptiranja.« Franc pravi, da so bili ljudje potrpežljivi, so jim pomagali. Povsod si lahko službo dobil, povsod so potrebovali delavce. V osemdesetih pa je postalo drugače in to traja do danes. »Dočim, danes je pa ravno obratno, ne, danes pa delaš... nimaš šanse drugač skor računat. Tud z mojimi kolegi se menim... recimo... prostovoljno,

²⁷ V ospredju so vprašanja o učinkoviti integraciji priseljencev, ki zakonito bivajo v državi že daljši čas (long-term residents). (http://europa.eu.int/...legislation_migration_en.pdf)

²⁸ Zagotavljanje pomoči in zaščite beguncev, žrtev vojnega nasilja, državljske vojne ali političnih preganjanj in prevratov. (prav tam)

²⁹ Analize statističnih podatkov o podeljenih državljanstvih v preteklosti nam kažejo pomembne razlike med Nemčijo na eni strani ter Francijo in Švedsko na drugi. Podatki kažejo (Castles, Miller, 1998, 239), da je bila po stopnji naturalizacije leta 1988 Švedska takoj za Avstralijo, ki je imela najvišjo stopnjo. Francija je bila po naturalizacijski stopnji med evropskimi državami nekje v sredini, Nemčija pa je imela najnižjo stopnjo (za Švico). Podobno velja za leto 1995, ko se je Švedska po stopnji naturalizacije uvrstila na tretje mesto, za Nizozemsko in Avstralijo (vse tri po višini stopnje izrazito izstopajo navzgor), Francija v sredino, Nemčija pa ponovno na zadnje mesto z najnižjo stopnjo naturalizacije. Nemčija v primerjavi z drugimi evropskimi državami leta 1995 izrazito izstopa navzdol. Navedeno le dodatno potrjuje, da je bilo v Nemčiji zelo težko pridobiti državljanstvo brez nemškega izvora, torej bi lahko sklepali, da je velik delež prebivalcev brez nemškega državljanstva v Nemčiji »kumulativne« narave in zajema pretežen delež priseljencev v nasprotju s Francijo, kjer je potekala naturalizacija priseljenih in njihovih potomcev. Še intenzivnejša je bila naturalizacija na Švedskem.

³⁰ »Leta 2000 pa je Nemčija sprejela nov zakon o državljanstvu in z njim precej omilila svojo naturalizacijsko politiko. Novi zakon daje priseljencem možnost, da za državljanstvo zaprosijo (že) po osmih letih bivanja v Nemčiji (ob izpolnjevanju ostalih pogojev). Prej je bil pogoj petnajst let. V nasprotju s starim zakonom je po novem nemško državljanstvo avtomatično podeljeno tudi vsem otrokom, rojenim v Nemčiji, katerih starši nimajo nemškega državljanstva, če vsaj eden od staršev zakonito prebiva v Nemčiji najmanj osem let in ima pravico do bivanja (Aufenthaltberechtigung) ali pa že tri leta neomejeno dovoljenje za bivanje (Aufenthaltserlaubnis) ...« (Bešter, 2003, 5)

da so ti povečal plačo. Razen od teh... sindikatov, drugače... kak pač redno letno al dvoletno iztržijo al pa si priborijo. In to je že... to je že velika razlika (...) jaz pravim, Nemcom to razlagam malo, malo jih boli, ampak... Tisti naš socializem ni bil najslabši, no ni bil sigurno ne dober, ampak kapitalizem... (...) pravi kapitalizem... ta pravi kapitalizem je zdej prišo... ki socialo (...) respektiranje človeka pa to... popolnoma na nulo da...«... (Franc v Štumberger 2004: 166)

Sklepne misli

Pregled mednarodnih konvencij in meddržavnih sporazumov, ki jih je podpisala Jugoslavija, kaže, da se je država intenzivno angažirala pri skrbi za zaščito pravic svojih državljanov, ki so vstopali na mednarodni trg dela. Pomemben prispevek na tem področju v preteklosti so imela tudi sindikalna prizadevanja in njihove povezave na mednarodni ravni. Prispevek kaže, da je tudi ZRN na normativni ravni (bilateralno) poskrbela za pravice tujih delavcev, ki so bili zaposleni na njenih tleh. Poleg državnega angažiranja so se v zaščito in zagovor pravic vpletli tudi nemški sindikati, humanitarne organizacije, regionalne ali občinske strukture, pri čemer ne smemo pozabiti, da je pri implementaciji zakonodaje v prakso prihajalo do pomembnih razlik med posameznimi zveznimi deželami ZRN. Analiza konkretnih odnosov, v katere so vstopali naši delavci, kaže, da je bil njihov položaj povezan z meddržavnimi odnosi. V skladu z njihovo urejenostjo je bil urejen tudi položaj v socialno/kulturno stratificirani nemški družbi. Po občutkih, ki jih izražajo Slovenci, ki živijo v ZRN, so cenjeni in ne doživljajo diskriminacije. Tega ne moremo trditi za številne populacije priseljencev, ki so v ZRN prišle iz 'bolj nezaželenih okolji'. Posebno v času gospodarskih kriz, npr. v osemdesetih letih, so bili tuji delavci izpostavljeni težkim razmeram, izkoriščanju, negotovosti, o čemer govori delo Čisto na dnu (1985). Najbolj izpostavljena populacija so bili (nezaposleni) nekvalificirani delavci iz držav, ki niso imele podpisanih pogodb z ZRN o zaščiti svojih delavcev.

Analiza razmer v ZRN v primerjavi s situacijo po drugih evropskih državah, v katerih so se znašli tuji delavci, kaže na njihovo ambivalentnost. Po eni strani so bili deležni urejene delovne situacije, ZRN je ves čas veljala za državo, kjer je z vidika delovnih razmer in pravic razmeroma dobro poskrbljeno za tuje delavce. »Medtem ko se v eni deželi zavzema cela vrsta sindikalnih, javnih in humanitarnih institucij za blaginjo tujega delavca (v ZR Nemčiji na primer), pa se drugod na zmenijo veliko zanje (v Franciji ali Avstriji). Večina teh dežel pa teži za tem, da bi vsaj del tujcev »posvojila«, asimilirala.« (Rupnik, 1972: 36). Po drugi strani pa so se kot ljudje znašli tudi v brezpravnem prostoru, saj so bili tretirani le kot delavci na začasnem delu v tujini in zgolj kot delavci. Na neki način je bil posameznik s človeka zreduciran na delavca, ki bo delal, dokler ga bo sistem potreboval, potem pa se bo vrnil tja, od koder je prišel. Kot takšni so bili delavci deležni številnih pravic v povezavi z delom, hkrati pa zreducirani 'z ljudi na delavce' tako na normativni ravni kot v vsakdanjem življenju. Tako se ZRN

po drugi strani uvršča tudi med države, kjer je bilo za integracijo priseljencev narejeno zelo malo oziroma se je to celo načrtno preprečevalo. Pomislimo le na dolgoletni zakon o naturalizaciji, ki ga je ZRN spremenila šele pod 'pritiski' novih sprememb v politiki EU. Podobno velja za ostale dejavnike, ki naj bi vzpostavljali multikulturalne razmere za priseljence, ki so danes postavljeni v ospredje integracijske politike EU.

LITERATURA

- Bešter, Romana 2003: Migracijska politika Slovenije in EU. Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Castles, Miller 1998: *The Age of Migration*. McMillan, London.
- Drnovšek, Marjan 1999: Izseljevanje Slovencev v razvite evropske države do leta 1940. V: Slovenska izseljenska književnost 1. ZRC, Ljubljana, str. 29–60.
- Drnovšek, Marjan 2006: Jugoslovansko-nemška sporazuma o sezonskem delu med svetovnjima vojnama. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1, str. 219–234.
- Enciklopedija Slovenije 7 1993. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Fras, Slavko 1972: Naši v Ingolstadtu v ZR Nemčiji. Slovenski izseljenski koledar '73.
- Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 54–56.
- Horvat, Martin 1995: Iz spomina v spomin. Ob 25-letnici slovenske župnije v Berlinu: 1969–1994. Slovenska katoliška misija, Berlin.
- Korpič Horvat, Etelka 1992: Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva. Pomurska založba, Murska Sobota.
- Klinar, Peter 1985: Mednarodne migracije v kriznih razmerah. Obzorja, Maribor.
- Lukšič - Hacin, Marina 2005: Migracijska situacija v Evropi po drugi svetovni vojni in postopna (politična) usklajevanja med članicami EGS (EU). V: Dve domovini/ Two Homelands, št. 22, str. 129–148, Ljubljana.
- Lukšič - Hacin, Marina 2004: Trajne migracije v evropske države. V: Sezonsko in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije. ZRC SAZU, Ljubljana, 227–244.
- Lukšič - Hacin, Marina 2006: »Ekonomske« migracijske politike in vračanje. V: Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo. Založba ZRC, Ljubljana. Str. 35–60.
- Petrin, Ernest 1968: Srečanja v Švici in Nemčiji. Slovenski izseljenski koledar '69. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 35–38.
- Pirjevec, Jože 1995: Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Lipa, Koper.
- Rozman, Vilko 1969: Zaposlovanje naših delavcev v ZR Nemčiji. Slovenski izseljenski koledar '70. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 57–62.

- Rupnik, Anton 1972: Sindikati ščitijo gostujoče delavce. Slovenski izseljenski koledar '73. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str.36–39.
- Rupnik, Anton 1977: Ugledni in dobro organizirani. Slovenski izseljenski koledar '78. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str.266–267.
- Slavec, Ingrid 1982: Slovenci v Mannheimu, Zvezna republika Nemčija. Slovenski izseljenski koledar '83. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 160–163.
- Stare, Franci 1970: Slovenci na tujem. Slovenski izseljenski koledar '71. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 50–54.
- Stare, Franci 1971: Zaposlovanje v tujini. Slovenski izseljenski koledar '72. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 56–60.
- Stare, Franci 1972: Zaposlovanje v tujini. Slovenski izseljenski koledar '73. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 30–32.
- Stare, Franci 1973: Zaposlovanje v tujini. Slovenski izseljenski koledar '74. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 213–215.
- Stare, Franci 1974: Zaposlovanje in vračanje iz tujine. Slovenski izseljenski koledar '75. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 83–86.
- Svetek, Lev 1968: Aktivnosti Jugoslavije na področju mednarodnih sporazumov o socialni varnosti. Slovenski izseljenski koledar '69. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 39–43.
- Svetek, Lev 1969: Novi mednarodni sporazumi Jugoslavije na socialno-političnem področju. Slovenski izseljenski koledar '70. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 74–80.
- Svetek, Lev 1971: Socialna varnost jugoslovanskih delavcev v tujini. Slovenski izseljenski koledar '72. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 48–55.
- Svetek, Lev 1973: Nova pokojninska zakonodaja v Sloveniji. Slovenski izseljenski koledar '74. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 216–219.
- Svetek, Lev 1975: Novo na področju varnosti jugoslovanskih delavcev v tujini. Slovenski izseljenski koledar '76. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 196–199.
- Šetinc, Franc 1968: Jugoslovani na delu v tujini. Slovenski izseljenski koledar '69. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 32–35.
- Šircelj, Jože 1971: Ali sta pred odhodom v tujino poskrbela za otroka. Slovenski izseljenski koledar '72. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 69–72.
- Škerlavaj, Andrej 1974: Ni ločnice med delavci v tujini in domovino. Slovenski izseljenski koledar '75. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 76–78.
- Štumberger, Saška: Slovenščina pri dvojezičnih Slovencih v Nemčiji. Magistrsko delo. Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2004.
- Štumberger, Saška 2005: Slovenski selitveni tokovi v Nemčijo in spreminjanje vloge slovenščine. Dve domovini / Two Homelands, 22, str. 95–114.
- Verlič Christensen, Barbara 2002: Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij. FDV, Ljubljana.
- Wallraff, Günter 1986: Čisto na dnu. Mladinska knjiga, Ljubljana.

http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/policy_legislation_ilegal_entry_en.pdf

http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/policy_legislation_migration_en.pdf

http://www2.gov.si/Zak_vel.nsf/067cd1764ec38042c12565da002f2781/c12563a40

http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r06/predpisi_ZAKO1986.html

SUMMARY

NORMATIVE ASPECTS AND WORK CONDITIONS FOR MIGRANTS IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY

Marina Lukšič-Hacin

In Europe, the normative regulation of migration circumstances and protection of (foreign) labour force on national and international levels is not an invention from the period after World War II or even modernity, it has been known through the entire 20th century. Already before World War II, employment abroad was regulated by bilateral agreements between states. Yugoslavia as well concluded several such agreements, among other with Germany where a large number of Slovenes worked and lived in the period between the two world wars. After World War II, the European states had to dig out from under the ruins the relations and cooperation in different fields; one of them was definitely the regulation of (migration) circumstances and protection for the workers who left for work to other countries.

The purpose of the article is to answer the questions regarding the status and protection of workers (Slovenes) that included themselves after World War II as Yugoslavs in the international labour market, more precisely of those that went to work in the Federal Republic of Germany (in continuation FRG). What were the circumstances Slovenes were entering by going for the so-called temporary work to the FRG? What were the normative conditions the FRG set for foreign workers? Were our people as Yugoslavs protected in any way whatsoever from the side of their own state? What was the relation between Yugoslavia and the FRG on inter-state, bilateral levels in regard of regulation of conditions and protection of citizens at work in the FRG? What was the position of workers abroad regarding the position workers on domestic labour market had? Have the syndicates, as organizations, of which mission was the very protection of workers' rights, performed their work on international level as well? Were workers, coming to work in the FRG, treated as people with all dimensions of everyday life or were they reduced by the FRG migration policy to merely workers – as well on the normative level as in everyday life? How were the normative agreements carried out in practice?

A review of the international conventions and inter-state agreements Yugoslavia signed, indicates that the state was intensively engaged in care for the protection of its citizens that were entering the international labour market. In the past, syndicalistic efforts and their connections on international level gave a significant contribution in this

field. The FRG as well took care on normative level (bilaterally) for the rights of foreign workers employed on its grounds. Besides the state's engagement, German syndicates, humanitarian organisations, regional or commune structures were as well involved in the protection and advocacy rights, whereat we should not forget that with the implementation of legislation into practice, significant differences occurred between individual federal provinces of the FRG. An analysis of concrete relations into which our workers were entering, indicates that their position was connected with the interstate relations. In accordance with the regulation of those was their position in the socially/culturally stratified German society. According to the perceptions Slovenes living in the FRG express, they are esteemed and do not experience discrimination. We cannot affirm the same for numerous populations of immigrants that came to the FRG from "more undesired environments". Especially in the time of economic crises, for example in the eighties, foreign workers were subjected to heavy conditions, exploitation, insecurity, of which the work *Čisto na dnu* (1985) is about. The most exposed population were the (unemployed) non-qualified workers from states that did not have contracts with the FRG on protection of their workers.

An analysis of circumstances in the FRG compared to the situation in other European states in which foreign workers found themselves exhibits their ambivalence. On the one hand, they had the benefit of a regulated work situation, the FRG was all along considered a state where it was from the aspect of work conditions and rights relatively well taken care of foreign workers. On the other hand, they found themselves in a space without rights, for they were treated merely as workers at temporary work abroad and as workers only. In a way, the individual was reduced from the human being to a worker who will work until the system needs him/her and after that return to where he came from. Thus, the FRG is on the other hand placed among states where little was done for the integration of the immigrants or that was even being systematically obviated. Just think of the years-lasting law on naturalisation, which the FRG changed only under "pressures" of changes in the EU policy. Similar is valid for other factors that were to establish multicultural conditions for the immigrants who are at present day set in the forefront of the EU integration policy.